

*Коновалова М. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету*

ПОЕЗІЯ ВАСИЛЯ СТУСА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЕМІГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДНИКІВ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА І БОГДАНА РУБЧАКА

Анотація. У статті розглядається інтерпретація творчості В. Стуса українськими еміграційними критиками Ю. Шевельовим і Б. Рубчаком. Наголошується на різних наукових традиціях у становленні їх як літературознавців та засадничих поглядах на магістральні шляхи розвитку української поезії. У процесі аналізу формально-стильових, тематично-образних аспектів поезії розкриваються модерні пошуки дослідників, які поставили творчість митця в широкий контекст модерної європейської поезії та філософії.

Ключові слова: літературознавче дослідження, лірика, поетика, інтертекстуальність, індивідуальний стиль, експресіонізм, сюрреалізм.

Постановка проблеми. Українське еміграційне літературознавство протягом усього ХХ ст. відгукувалось на культурні події в Україні і поза її межами, творило спільний літературний простір. Представники «Мистецького українського руху» (далі – МУР), «Слова», згодом Нью-Йоркської групи намагалися приблизити Україну до важливих культурно-мистецьких процесів, які відбувалися в Європі у другій половині ХХ ст., а також відкривали українському читачеві «заборонених» на батьківщині письменників. Постаць Василя Стуса, одного з небагатьох шістдесятників, викликала особливий інтерес у літературознавстві діаспори. Серед тих, хто зацікавився його поезією, були Ю. Шевельов [10], Б. Рубчак [7], М. Царинник [12], Я. Славутич [8], М. Стех [9], М. Павлишин [5] та інші. Написані на початку 1980-х рр. роботи Ю. Шевельова та Б. Рубчака й до сьогодні залишаються цікавими для вітчизняних дослідників творчості Стуса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавчими дослідженнями Ю. Шевельова послуговувались М. Коцюбинська [2], В. Моренець [4], М. Павлишин [5] та інші вчені. Критичні міркування та спостереження Б. Рубчака, донедавна відомі лише в еміграційному колі, ще не достатньо оцінені сучасними літературознавцями. Тому проблему дослідження універсальності літературно-критичних студій української діаспори не можна вважати вичерпаною.

Мета статті – дослідити літературознавчі пріоритети Ю. Шевельова та Б. Рубчака відносно поетичних досягнень В. Стуса на тлі мистецьких явищ і процесів доби Модернізму.

Виклад основного матеріалу. Перебуваючи поза межами України в умовах інтелектуального й методологічного плюралізму, дослідники Юрій Шевельов та Богдан Рубчак збагачували українське літературознавство ґрунтовними науковими розвідками. Свої студії друкували в журналі «Сучасність» з 1960-х до кінця 1980-х рр. та співпрацювали з видавництвом «Сучасність». Протягом цього періоду між ученими зав'язалося листування, яке наразі є «джерельною базою вивчення модерної української культури ХХ століття й пізнан-

ня інтелектуальних засад мислення й діяльності її творців» [11, с. 237]. Ю. Шевельов підтримував захоплення українською літературою Б. Рубчака. Обіймаючи посаду редактора журналу, він заохочував молодого вченого до написання літературно-критичних студій. Їх епістолярний діалог переріс у літературознавчий. Дослідники майже одночасно працювали над студіями про поезію Василя Стуса. Стаття Б. Рубчака вийшла 1983 р. у журналі «Сучасність», а праця Ю. Шереха була написана протягом листопада 1984–вересня 1985 рр. і вперше надрукована як вступна стаття до книги В. Стуса «Палімпсести» 1986 р. у видавництві «Сучасність».

Як на представників двох різних поколінь і наукових традицій у поглядах на поезію В. Стуса вони досить близькі. Юрій Шерех – активний учасник МУРу, захоплювався модернізмом, «європеїзмом» і продовжував боротьбу з «вісниківством». Він – постаць межі традицій і модернізму. Межова ситуація прийняття / неприйняття супроводжувала його на всіх етапах літературознавчої діяльності. У 1980-х рр. дослідник все ще писав праці про «літературу без політики». У цьому контексті була написана стаття про поезію В. Стуса. Б. Рубчак – представник модернізму, який він сам творив в українській літературі в еміграції разом з членами Нью-Йоркської групи. Поезію В. Стуса науковець розглядає поза контекстом його героїчної біографії.

Літературознавча діяльність Ю. Шереха охоплює широке коло проблем. Критик цікавився історією української літератури – творив її глибокими науковими працями про творчість письменників сучасного йому ХХ століття. Його мовознавчі, літературознавчі праці, спогади, листування були відомі в Україні з початку 1990-х рр. Літературознавчий дебют Б. Рубчака, за словами М. Стеха, відбувся наприкінці 1950-х. Його «філігранна есеїстика» – «це своєрідний міст між літературознавством епохи МУРу і новим поколінням західних українців. Рубчака, без перебільшень, слід вважати найцікавішим нашим критиком 1960-х рр. (на те десятиліття припадає об'ємно найвагоміша частина його есеїстичної спадщини) та одним із найцікавіших у наступних десятиліттях» [9, с. 56]. На відміну від студій Ю. Шереха, його есеїстика майже невідома в Україні. Лише 2012 р. у львівському видавництві «Піраміда» вийшла книга досліджень Б. Рубчака за назвою «Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу», упорядкована Василем Ґабором [7]. Тому й не дивно, що його студія про лірику В. Стуса, яка була написана раніше, ніж праця Ю. Шереха, не знайшла належного відгуку серед вітчизняних читачів і дослідників.

Критики виявилися досить близькими в поглядах на покоління поетів-шістдесятників. Вони обидва досить

вибірково підходили до аналізу художніх текстів, обираючи лише ті, що відповідали їх засадничим поглядам на магістральні шляхи розвитку української літератури. Ю. Шевельов не цікавився ні материковими, ні еміграційними поетами 60-х рр., окрім творчості В. Стуса, він не залишив наукових оглядів. Неоднозначним до покоління шістдесятників було ставлення Б. Рубчака. У листі до Б. Бойчука від 25 вересня 1962 р. він писав: «ніхто з «шістдесятників» ще не досягнув навіть крихітки поетичної віртуозності (говорю не про теми, настрої, національний кольорит, а про віртуозність – найголовніше в поезії) Васильківської, Андіївської чи (в образності) В. Вовк» [4, с. 68].

Творчості В. Стуса Юрій Шевельов присвятив статтю за назвою «Трунок і трутизна: Про «Палімпсести» Василя Стуса». Г. Костюк у листі до автора назвав вихід цієї книги «подією в літературному житті» й високо оцінив його дослідження: «Ваша праця є дуже цікава. Ви підійшли і розкрили такий аспект поетичного думання Стуса, про який досі ніхто не догадався. Але перечитавши його поезію, я бачу, що це тільки один із багатьох аспектів багатогранної творчої особистості Стуса. Щоб справді зрозуміти його, потрібно було б ще кілька таких, як Ваша, іншопроблемних статей. Може, колись це й буде» [3, с. 407-408].

Роздумуючи про час і умови написання поезій В. Стуса, які збереглися і які були втрачені, «знищені тюремними ключарями», Ю. Шерех задається вічним для стусознавців питанням: «Як відірватися від героїчної біографії митця і говорити про вірші як факт літератури?» [10, с. 1041]. Його праця довела, що така інтерпретація складна, однак можлива, бо, як наголосив учений, «життя й творчість Стусові надзвичайно щільно одне з одним пов'язані, творять своєрідну гармонію» [10, с. 1049]. Сформувавшись як «дослідник і аналітик», чия «критична рефлексія поставала на основі «дійсного чуття» структури тексту і структури стилю» [11, с. 241], Ю. Шерех поставив перед собою завдання «інвентаризувати поезії за їхніми темами й стилем <...> у надії, що з того вилоняться хоч би деякі риси поетичної особистості; виявити деякі зв'язки й переємства, але не сподіваючися на докладне знайдення місця Стусового в новочасній українській і світовій ліриці» [10, с. 1042].

В еміграційному модерно-поетичному просторі відбулося становлення Богдана Рубчака. Дослідниця Т. Шестопалова зауважує, що Ю. Шевельов «вважав його щасливим випадком в українському еміграційному середовищі, де добрих поетів, що є водночас і «літераторами» (літературознавцями – М. М.), майже нема» [11, с. 242]. Як поет і перекладач Б. Рубчак починає свою статтю з питання літературних впливів на митця, які він називає «увертюрою про Стусову інтегральну, своєрідно «органічну» літературність». Дослідник спостерігає близькість лірики Василя Стуса з поезією Е. Андіївської, збірку якої в нього було вилучено після одного з численних обшуків. Несподіваним для Б. Рубчака є перегук з поезією «Під знаком Фенікса» О. Зуєвського. Науковець припускає, що інтертекстом могла слугувати поезія Р. Рільке, звідки обидва черпали натхнення. Спостереження за літературними впливами наштовхує його на думку, що «Стусова поезія – це свічадо, що віддзеркалює інші обличчя – віддзеркалює їх не тільки свідомо, але сумлінно й цілком відкрито. Та під поверховою мозаїкою впливів, чи то систематичних (як у випадку Пастернака чи Рільке), а чи

більш роздібнених – нуртує творча енергія Стусового двійника, <...>, Стусового духовного батька. Ідеться <...>, про Тараса Шевченка» [7, с. 450]. На рівні літературних впливів, які він розглядає не як вторинні у зіставленні з модерною західноєвропейською поезією, а як творчі експерименти поета, дослідник ставить перед собою завдання простежити за структурою тематики творчості В. Стуса в «модерному її розгортанні». Таким чином, Б. Рубчак наголошує, що його сприйняття поезії не «критичне, а поетичне» [7].

Питання наслідування поетом своїх попередників цікавить і Ю. Шереха. Він ставить митця в одне коло з П. Грабовським і Т. Шевченком. Дослідник робить висновок, що поезія Василя Стуса «має власне обличчя», отже, оригінальна. А щодо парафраза із творчості Т. Шевченка, то «Шевченків був не вплив, – було ототожнення <...>: тотожність вдачі, віри, стійкості, світобачення, але не тотожність поетичної структури» [10, с. 1073].

Поезію В. Стуса Ю. Шерех зараховує до «непрограмованої», це «думки й почуття в формуванні» [10, с. 1043]. Теми і мотиви в ній повторюються, змінюються лише переживання. Саме в мінливості переживань, на думку вченого, її багатство. Теми й мотиви – це «тільки виходи у внутрішній світ, у щоденник душі, у невислані листи до інших про власне внутрішнє» [10, с. 1045]. Ю. Шерех спостерігає в поезії В. Стуса зацікавлення світовою філософією, йому близькі вчення М. Гайдегера, Ж.-П. Сартра, Г. Марселя. Ліричний герой поета завжди самотній, незважаючи на те, що «самота його колективна» чи навіть «загальнолюдська». Наголошуючи на екзистенційних мотивах самотності ліричного героя, науковець визначає головну тему лірики – це шлях до себе через суперечності власних настроїв, до «самоформування», а поезію митця характеризує як «поезію самознаходження» [10].

Дослідник підкреслює складну систему образності лірики В. Стуса, зокрема використання метафор, новотворів, «поєднання непосєднуваного», а метод «зсувів понять і образів, мерехтіння їх у переходах з одного в одне» називає визначальною рисою кращих поезій митця. Тому його лірика, на думку літературознавця, «творить загальне враження високості стилю й високості духа» [10, с. 1058]. Ю. Шерех вважає, що стиль – це не тільки естетична цілісність, але й світогляд письменника. У контексті шістдесятників дослідник називає В. Стуса «людиною свого покоління» (шістдесятники розпочали «депоетизацію» в поезії – М. М.) і вказує на дві стильові манери в поезії митця: «поетичну» і «антипоетичну». Таким чином, він визначає співіснування елементів експресіонізму й сюрреалізму в поезії В. Стуса.

На «особливому» прочитанні поезії В. Стуса наголошує Б. Рубчак і пропонує свої поетичні знахідки й імпульси. У тематиці творчості він виділяє такі специфічні категорії, як «розсіяння», «роздібнення» (самовідчуження) й «остаточне єднання» (самостворення) ліричного героя. Він мотивує читачеві причини детального аналізу процесу «розсіяння», «роздібнення» ліричного героя, які через категорію «роздвоєння», «розщеплення» в хронологічному русі творчого росту митця приведуть до єднання. Траєкторію цього руху дослідник намагається накреслити через добірку поетичних образів у напрямку від ранньої до пізньої поезії. Самовідчуження ліричного героя, на думку Б. Рубчака, відбувається в площині фізіологічній, згодом переходить у психічну. Герой боїться свого минулого. Страх підсилюють чинники зовнішнього

й внутрішнього світів. Унаслідок таких «самовтрат» герой відчуває себе «недолугою». Б. Рубчак наводить приклад раннього вірша «Натурщик», де він помітив «своєрідно сартрівський приклад такої самовідчуженості в погляді Іншого». Дослідник трактує його як злочинний погляд ворога, що веде до самогубства чи гірше, – до самозради. Порожня активність буднів, яку науковець називає «біганням», кохання як «само-роздаровування – замість самозбереження <...>» і час як «най-сильніший чинник розсівання, віднімання, втрат і самовтрат», що вабить несподіваними можливостями, але завжди залишається майбутнім, – усе це супроводжує ліричного героя на ранньому етапі творчості поета.

Символами роздвоєння є образи безодні, провалля, прірви, в порожнечі яких знаходиться ліричний герой. Але найпоширенішим символом роздвоєння в поезії митця Б. Рубчак визначає символ дзеркал (свічад). На його думку, цей образ набуває глибоко метафізичних значень у пізніших віршах, особливо в збірці «Свіча в свічаді». Головним чинником роздвоєння в поезії В. Стуса знову є Інший. Він не тільки «байдужий перехожий чи ворог, але навіть кохана людина». Інший «краде в тебе твоє власне буття», «те, що було тобою». Роздвоєння відбувається як на рівні свідомості, так і на рівні зовнішнього світу – Україна й чужина, Україна – «рідна» і «чужа».

Як вдумливий інтерпретатор поезії, майстер інтелектуальної рефлексії Б. Рубчак побачив у ліриці митця поступ єднання, що «прямує <...> від іронічного або трагічного заперечування до екзистенційального (а місцями й своєрідно містично-сковородинського) ствердження» [7, с. 469]. Образи, які символізували «розсіяння», «роздвоєння», він трактує як символи єднання. Прірва стає життєдайною порожнечою, яка не роз'єднує береги, а єднає. Насичене к'єркегорівським рількеанське звучання в поезії В. Стуса, на думку дослідника, веде до індивідуального вибору – бажаної смерті. Б. Рубчак доводить близькість ліричного героя В. Стуса до експресіоністських героїв, він проходить через біль, страждання, щоб осмислити суть свого буття й утвердити силу духу. Його життя є своєрідним чистилищем на шляху до реалізації вищої мети. «Треба себе залишити за брамою – свої погані звички, своє буденне розсіяння – й увійти в ліс, як пуста, як порожнеча свідомості, щоб могли наповнити себе цілющим соком старих дерев, які ніколи не пережили трагедії саморозгубленості, самозагубленості, саморозсівання» [7, с. 474].

У відношенні ліричного героя до світу Б. Рубчак також простежує роздвоєння, яке виявляється в прагненні бунту і спокою. Бунт В. Стуса (політичний, психологічний, метафізичний) Б. Рубчак називає абсурдним, як у А. Камю, але, на думку дослідника, саме своєю абсурдністю такий бунт зцілює й дає надію в житті. Автор трактує бунт у поезії як прагнення боротьби не лише із зовнішнім, але й із внутрішнім світом, бажання постійного самовдосконалення, визначення сенсу свого існування. У підсумку його містичний спокій (так Б. Рубчак окреслює перебування ліричного героя наодинці з собою) й екзистенційний бунт уже не ворожі, а взаємодоповнюючі сили.

Отже, окреслюючи парадигму тематичних параметрів лірики В. Стуса, дослідник дає характеристику естетичній

досконалості поетичних експериментів митця і пропонує спосіб буття автора в його творі.

На відміну від Б. Рубчака, Ю. Шевельов у висновку статті виступає не лише критиком, але й істориком літератури. До історії «тюремної літератури», яку автор умовно виділяє як третю складову історії української літератури паралельно з історією «опублікованих» та історією «загублених» творів, він зараховує насамперед творчість П. Грабовського, Т. Шевченка і В. Стуса. У «в'язничній поезії» дослідник підкреслює досконалу ритмічну організацію, високу емоційну напругу, неперевершену оригінальність, філософічність, що виходить далеко за межі біографічного й політичного. На думку вченого, окремі поезії В. Стуса «проривають межі історії тюремної літератури, межі історії української літератури, вони належать до літератури світової» [10, с. 1074].

Висновки. На сучасному етапі розвитку літературознавства сформувався окремий розділ – Стусознавство, завданням якого є переглянути, доповнити, описати рецепції учених на постать поета, окреслити завдання майбутніх досліджень. Літературознавчі студії Юрія Шевельова та Богдана Рубчака, що були написані поза географічними межами України у 1980-х рр., віднесли творчість В. Стуса до контексту модерної європейської поезії. Літературна критика вчених є вагомим словом у вивченні творчості митця та неоціненним здобутком у царині вітчизняного літературознавства, а пізнання інтелектуальних засад мислення й діяльності науковців, що почалось у 90-х рр. і триває досі, – це пізнання глибин модерної української літератури ХХ століття.

Література:

1. Дзюба І. Свіча у кам'яній пітьмі: Стус В. Вибрані твори / упоряд. Д. Стус. К.: Смолоскип, 2014. С. 751–787.
2. Коцюбинська М.Х. Мої обрії: В 2 т. Т. 2. К., 2004. 386 с.
3. Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка (1950–1988) / упор. Надія Баштова // Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія. К.: ВД «Стилос», 2010, Т. 5. С. 365–501.
4. Моренець В. Оксиморон: Літературознавчі статті, дослідження, есеї. К.: Аграр Медіа Груп, 2010. 528 с.
5. Павлишин М. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. К.: Видво «Час», 1997. С. 157–174.
6. Ревакович М. Persona non grata: нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність. К: Критика, 2012. 336 с.
7. Рубчак Б. Перемога над прірвою. Про поезію Василя Стуса. Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу: Есеї / упоряд. Василь Габбор. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 484 с.
8. Славутич Я. Єдність душ: Поезія Василя Стуса / Славутич Я. Меч і перо / Яр Славутич. К., 1992. С. 356–373.
9. Стех М. Невикористаний шанс Богдана Рубчака. Український журнал. 2008. № 7–8 (37). С. 56.
10. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса. Вибрані праці у 2 кн. Кн. 2. Літературознавство / упоряд. І. Дзюба. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 1040–1075.
11. Шестопалова Т. Літературна критика як спосіб самоактуалізації інтелектуала (на матеріалі листування й праць Юрія Шевельова та Богдана Рубчака). Синопис: текст, контекст, медіа. 2017. № 2 (18). С. 236–251.
12. Царинник М. Повернення Орфея. У кн. Стус В. Свіча в свічаді. Сучасність. Мюнхен. 1977. С. 7–20.

Коновалова М. М. Поэзия Василия Стуса в интерпретации эмиграционных исследователей Юрия Шевелева и Богдана Рубчака

Аннотация. В статье рассматривается интерпретация творчества В. Стуса украинскими эмиграционными критиками Ю. Шевелевым и Б. Рубчаком. Акцентируется внимание на разных научных традициях в становлении их как литературоведов и основополагающих взглядах на магистральные пути развития украинской поэзии. В процессе анализа формально-стилевых, тематически-образных аспектов поэзии раскрываются современные поиски исследователей, которые поставили творчество художника в широкий контекст современной европейской поэзии и философии.

Ключевые слова: литературоведческое исследование, лирика, поэтика, интертекстуальность, индивидуальный стиль, экспрессионизм, сюрреализм.

Konovalova M. Poetry interpretation of Vasyl Stus by emigrational scientist Yuri Shevelov and Bogdan Rubchak

Summary. Interpretation of V. Stus's poetry is reviewed in the article by Ukrainian emigrational critics Y. Shevelov and B. Rubchak. It is emphasized on various scientific traditions in their formation as literary critics and main views on the main ways of Ukrainian poetry development. In the process of analysis of formal-style, thematic-figurative aspects of poetry, the modern searches of the researchers are revealing, which made artist's creativity in the broad context of modern European poetry and philosophy.

Key words: literary study, lyrics, poetics, intertextuality, individual style, expressionism, surrealism.